

סיפורי תורה

אהרון בק

תוכן העניינים

11 כעין פתיחה

סיפורים

17 מן האדמה (לפרשת בראשית)

22 מי עולם (לפרשת נח)

25 בסדום (לפרשת וירא)

32 בשדה החלומות (לפרשת חיי שרה)

36 פי הבאר (לפרשת תולדות)

42 מבור תחתיות (לפרשת מקץ)

46 אחותו (לפרשת שמות)

51 מכות מצרים (לפרשת שמות)

54 האש והעצים / הרב חיים וולפסון (לפרשת שמיני)

60 על קו הגבול (לפרשת קורח)

65 מה אתה רואה? (לפרשת בלק)

ביאורים

71 מן האדמה

86 מי עולם

100	בסדום
119	בשדה החלומות
135	פי הבאר
153	מבור תחתיות
167	אחותו, מכות מצרים
183	האש והעצים
208	על קו הגבול
224	מה אתה רואה?

מן האדמה

הבוקר הזדרזתי להוציא את הכבשים אל המרעה מיד עם אור ראשון. אינני רגיל להיות כאן בשעה כה מוקדמת, בדרך כלל אני מגיע אל האחו בשעות הצהריים. אבל הבוקר קמתי מוקדם מן הרגיל. הנה, הכבשים כבר ליחכו את העשבים הירוקים, סיימו את ארוחתם. עוד מעט כבר אחזיר אותם אל הדיר. עד שקיעת החמה הכל צריך להיות כבר מאורגן.

האמת היא שלא היה כל כך טעם להזדרז היום. אני יודע. גם אלמלא הייתי יוצא מוקדם כל כך אל השדות יכולתי להספיק את מלאכת יומי. הרי בכל יום מסתיימת העבודה זמן רב לפני החשכה. וכי מה יש לי לעשות? לא רבה היא המלאכה. אלא שההתרגשות שאחזה בי היא שהעירה אותי בשעה מוקדמת, והיא שהביאה אותי למהר במלאכתי. סוף סוף, הערב יקרה משהו!

קבענו להיפגש הלילה עם צאת הכוכבים. מעולם לא קבענו פגישה. בעצם, מעולם לא נפגשנו. אם נפגשנו היה זה רק כאשר הוא חלף על פני במהירות, נושא שק זרעים על כתפו או מחזיק בידו חלק כלשהו של מחרשה. תמיד מיהר, תמיד רץ ממקום למקום. אף פעם לא הלך. ואני, ממקום מושבי תחת עץ או שיח, עוקב אחריו במבטי, ממשיך להתבונן בו עד שדמותו נעלמת מעיניי. מביט – וחוזר אל שגרת יומי.

אני זוכר שבצעירותי שאלתי את אבא על כך, מדוע הוא תמיד כל כך ממחר. "קין?" – ענה לי אבא – "הו, אתה מכיר אותו! תמיד הוא עסוק, תמיד עמוס בעבודה... ככה הוא". אבא משך בכתפיו. "מאז שנולד ככה הוא...".

אני מחליף תמונות במוחי, סוקר את שנות ילדותנו. תמיד היה עסוק. יותר נכון: תמיד העסיק את עצמו. כל חפץ שנקרה לידו – מיד חשב כיצד ניתן להשתמש בו, להפעיל אותו, ליצור איתו משהו. כל אבן הפכה אצלו לכלי עבודה. כל ענף של עץ – למוט של מיטה, לידיית של קערה, ליתד של אוהל. תמיד ניסה דברים חדשים, חיבר דבר אל דבר, הרכיב דבר בתוך דבר. ותמיד הצליח.

אני נזכר ביום שבו ניסה את הניסוי הגדול של חייו, כאשר הטמין בתוך האדמה גרגר כלשהו. אינני זוכר בדיוק, אולי גרגר חיטה או של כוסמת. הסתכלתי מאחורי כתפיו כאשר ידיו הזריזות כיסו במהירות אך בעדינות את הגרגר. עקבתי אחרי תנועותיו. מה הוא עושה בדיוק? לא העזתי, כמובן, לשאול אותו. אף פעם לא שאלתי אותו לפשר מעשיו. המבט הקר שהיה זורק אלי כאשר כבר ניסיתי לברר היה דוקר ומשפיל. לכן שתקתי. אבל הסתכלתי, מעט מרחוק...

אחר לקח קערת אבן, מילא אותה מכד המים ושפך על האדמה, בדיוק מעל המקום שבו החביא את הגרגר שלו. ואז ישב והביט באדמה הלחה במשך שעה ארוכה. כך עשה גם למחרת, וגם ביום שלאחר מכן. כעבור מספר ימים נדלק האור בעיניו: משהו ביצבץ מתוך האדמה! אני זוכר את צהלות השמחה שלו באותו יום. כמה היה גאה בהצלחתו! כמה קינאתי בו באותו היום...

הנבט גדל וצמח, והפך עד מהרה לשיבולת ארוכה. פעמים, כאשר לא היה

קין בסביבה, ניגשתי בעצמי והתבוננתי בה, בשיבולת הירוקה. זקופה היתה ומלאה חניניות. כמוהו בדיוק... הנה, הוא הצליח שוב... בעיניי ניקוו דמעות.

אבל הוא לא עצר בזה. הו, לא! לא אדם כמו קין! במוחו החריף הוא כבר חשב הלאה, כיצד הופך הוא את הנבט – לערוגה, את השיבולת – לתבואה וליבול, ואת הניסוי המוצלח – למקצוע של חיים. והנה הוא לפניך: קין החקלאי, קין יוצר הצמח!

ואני?... בכל פעם שאני מהרהר באחי, דוקרת אותי המחשבה הזאת. ואני? אני שום דבר. כלום. מאז שאני זוכר את עצמי, תמיד הייתי בצילו של אחי. לא חשבתי כמוהו, לא הצלחתי כמוהו, לא יצרתי כמוהו. כלום, ממש כמו השם שלי...

אני מביט בכבשים הרועים לידי. "קח" – אמר לי אבא – "טפל בהם. זה לא דורש הרבה. פשוט לשבת לידם כשהם אוכלים, ולהחזיר אותם אל הדיר בשעה הקבועה". הוא הסתכל בי במבט מלא חמלה. "לזה אתה מסוגל..."

ואני?... כל יום דומה לקודמו. מוציא את הכבשים, מוליך אותם בשביל אל השדות, מחזיר אותם אל הדיר. מעולם לא עשיתי דבר אחר. אפילו לא ניסיתי. ההצלחה ממני והלאה.

פעם עוד קינאתי באחי. כיצד זה ייתכן שהוא יוצר, עושה, פועל, ותמיד מצליח, ואילו אני – חסר תועלת, לא יצרני, מיותר... אבל כבר התרגלתי לכך. השלמתי עם המציאות. היוזמה, היצירתיות, ההצלחה מאירת הפנים – כל אלו שייכים לו. ואני? אני אמשיך להסתובב חסר מעש ותוחלת עם כבשי...

לכן הופתעתי כל כך בשבוע שעבר. היה זה כאשר הגה קין את רעיון הקרבן.

הודיה לה! רעיון מבריק (כתמיד). במהירות הבזק (כתמיד) הוא עבר מערוגה לערוגה, לוקט לתוך סלו מגוון שיבולים ופירות אדמה. קישט את הסל באגודות עשבים רעננים, הניח על הסלע, הגיש לה'... לא, הוא לא שיתף אותי במחשבותיו ובתוכניותיו. אני פשוט ראיתי את מעשיו וחיקיתי אותו. לקחתי אפוא מספר כבשים – כמה השתדלתי שתהיינה אלו כבשים מובחרות! – העליתי אותן לעולה על סלע אחר, מאחורי סלעו של קין...

וה' שעה למנחתי. אש ירדה משמים ואכלה את הקרבן. שמחתי כל כך! סוף סוף, הצלחתי! אמנם לא אני הייתי היוזם, הרעיון לא היה שלי, אבל גם מעשיי התקבלו! הפניתי את מבטי המאושר אל עבר אחי. אבל אז ראיתי את השבר: קרבנו של קין, סלסלת הפירות המעוטרת, נשארה על מקומה. מיד הבטתי בפניו. פנים נפולות כמו שהיו לו אז לא ראיתי אצלו מעולם. כך הם נשארו גם אחרי שה' בעצמו הסביר לו את העניין. הוא הרים את מבטו והסתכל עלי כפי שלא הסתכל עלי מעולם. לראשונה בחיי ראיתי בעיניו קנאה.

נדהמתי. האם ייתכן שאחי הבכור, אחי המוצלח, אחי היוצר, מקנא בי? האם אין הוא מבין מדוע קיבל ה' את קרבני? האם באמת חושב הוא שיש לכך משמעות? הלא גם אני שמעתי, כמוהו בדיוק, את דברי ה' אליו. הדברים באו להסביר מדוע לא שעה ה' למנחתו, אך מתוכם אפשר היה להבין היטב מדוע הוא כן שעה למנחתי. ה' קיבל את קרבני אך ורק בגלל שלא היתה כל סיבה שלא לקבל אותו. כך בדיוק. הבל קרבני, כאשר הבל הם ימיי וחיי, ומדוע שלא יקבל אותו? אבל קין – קרא אליו ה' – הלא אתה בעל כוחות הינך! אתה יוצר, יוזם, פועל. הלא תבין כי לקרבנך ישנה משמעות! הצלחת להמציא דבר חדש, הקרבן; האם תצליח גם לטהר את ליבך? כי אז תהיה משמעות לקרבנך, ואז תהיה גם משמעות לקבלתו מידך. הלא ממך מצפה

ה' לפעולות בעלות תוכן פנימי, ולא למעשים נבובים והבליים כמו אלו של אחיך...

נדמה לי שמאז אותה תקרית אומללה יחסו של אחי אלי השתנה. קשה לי להסביר זאת, אבל נראה שהוא יותר מתייחס אלי. פתאום הפכתי להיות מושא בעל משמעות. מעולם לא הסתכל עלי כך. מעולם לא ראה אותי. הייתי שקוף בעיניו. מאז אירוע הקרבן הפכתי לקיים. אבל משום מה נראה לי שאין זה מבשר טובות...

מילא, אולי אשאל אותו על כך היום, אחרי המפגש המתוכנן. לא אתן לטרדות קטנות כאלו לשבש את התרגשותי. הלא לראשונה קורה משהו חדש בסדר יומי!

הנה, הגיעה השעה. אאסוף את הכבשים במהירות, אכניסם אל הדיר. בעוד שעה קלה תרד החשכה. בוודאי ממתין לי כבר אחי בשדה.

מן האדמה

ביאור

קין, הרוצח הראשון, הוא אדם מושחת, ללא ספק.

סיפור הסכסוך שבין שני האחים הסתיים בצורה הגרועה ביותר: "וַיִּקָּם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ" (בראשית ד, ח), ולאור העובדה הזו אנו לומדים להעריך ולשפוט את אישיותו של קין. העובדה שאנו יודעים את סופו של הסיפור – הרצח הנורא – מדריכה אותנו לחפש בפסוקים הקודמים לתיאור זה את הרמזים המקדימים לכך. אנו מבקשים למצוא בפסוקים אפיונים שליליים של הרוצח, כך שכאשר נקרא את המעשה השפל נוכל להבין מהיכן הוא צמח.

הבעיה היא, שעד לתיאור הרצח לא מופיע שום רמז לכך שעומד לפנינו אדם שפל ומושחת. ננסה לקרוא את הסיפור מחדש, כאילו זו הפעם הראשונה שאנו שומעים על שני האחים, ונשים לב שהפסוקים אינם אומרים אף מילה רעה על קין שלפני הרצח; להפך: עולה מהם שקין היה אדם בעל אישיות חיובית וטובה. הפעולה האיומה שבה נוקט קין נגד אחיו תיפול עלינו כרעם ביום בהיר.

חובה עלינו, אפוא, לעיין בפסוקים פעם נוספת, ולדלות מהם פרטים על אישיותו של קין עוד לפני הרצח. נרצה לשאול ולברר: מה באמת מלמדים אותנו הפסוקים?

א. מי הוא קין?

א. שמו של קין: חווה קוראת לבנה הבכור בשם זה משום: "קניתי איש אֶת ה'" (ד, א), כלומר: יצרתי איש ביחד עם ה'! החוויה המיוחדת של בריאת אדם – ממש כפי שעשה ה' ביום השישי לבריאה – מלווה את חווה, ואין היא שוכחת להזכיר את "השותף השלישי" ליצירת הבן: עם ה'.

האי "את" דכתיב הכא (= "קניתי איש את ה'") – מהו? ...
 לשעבר אדם נברא מאדמה, וחווה נבראת מאדם; מכאן ואילך – "בצלמנו כדמותנו": לא איש בלא אישה, ולא אישה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה (ב"ר כב, ב)¹.

אפשר להניח שתקוות רבות נתלו בילד שנולד מתוך תחושה עילאית זו, שאף

1 רש"י כתב: "את ה' – כמו 'עם ה'", כשברא אותי ואת אישי לבדו בראנו, אבל בזה שותפים אנו עמו". ברור שרש"י שאב את פירושו מתוך לשון המדרש, אבל האופן שבו סיגן את הדברים מתחיל להישמע מעט צורם: עד עתה ה' פעל לבד בעולמו וברא אותנו, אותי ואת אישי; אבל עכשיו גם אנו הפכנו להיות בוראים, ולא רק הוא נקרא בורא!

הונצחה בשמו, ותקוות חיוביות אלו ידריכו אותו בכל מהלך חייו². מכל מקום, אין כאן כל רמז למאפיין שלילי באישיותו של קין³.

ב. מקצועו של קין: "וַיְהִי הֶבְל רֹעֵה צֹאן, וְקִין הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה" (ד, ב). הנה לפנינו הניגוד הראשון בין שני האחים: רועה צאן מול עובד אדמה. האם ניתן למצוא בכך רמז מטרים, כלומר: עובד אדמה הוא אדם שלילי יותר מאשר רועה צאן? קשה לומר כך. לא מצאנו בשום מקום שעבודת האדמה היא דבר שלילי. אמנם נכון, אבותינו היו בעיקר רועי צאן; אך הם עסקו גם בחקלאות (יצחק זרע ומצא מאה שערים). בהמשך התנ"ך מתוארת ארץ ישראל כארץ חקלאית, ועם ישראל עתיד לפתח בה חיים חקלאיים. קשה, אם כן, למצוא רמז במקצועו של קין, עובד האדמה, לאישיותו המושחתת.

ג. קרבנו של קין: קרבן לה' הוא בוודאי דבר טוב ומשובח. בפסוקים מתואר במפורש שיוזמת הקרבן היתה דווקא של קין: "וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי"

2 ראה, למשל, מלבי"ם: "קניתי איש את ה' – רצונה לומר: שיהיה מיוחד לה' לעבוד עבודתו". וברמב"ן: "הבן הזה יהיה לי קניין לה', כי כאשר נמות יהיה במקומו לעבוד את בוראו".

3 תופעה נפוצה ביותר בתנ"ך היא "מדרש שמות", דהיינו: אפיון של אדם לפי שמו, כביכול שמו של האדם שנקבע בעת לידתו מלווה אותו במהלך חייו ומתווה בפניו את דרכי ההתנהלות שלו (ראה, למשל, שמו"א כה, כה: "כִּי כִשְׁמוֹ כֵּן הוּא, נָבֵל שְׁמוֹ וְנָבֵלָה עִמּוֹ"). בעיקר בולטת עובדה זו כאשר המקרא עצמו מבאר ומפרש את שמו של האדם (נח: "זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשָׂנוּ וּמִעֲצָבוֹן יְדִינוּ" [ה, כט]. שמואל: "כי מה' שְׂאֵלֵתָיו" [שמו"א א, כ]). עוד יותר ניכרת העובדה כאשר שמו של האדם משתנה במהלך חייו (אברם-אברהם ושרי-שרה, הושע-יהושע). וראה הרחבה לכך בהסברנו לשמו של משה בביאור ל"אחותו" ול"מכות מצרים" (עמ' 171, הערה 5).

הָאֲדָמָה מְנַסָּה לָהּ" (ד, ג). אחיו, הבל, "הביא גם הוא" (ד, ד) – כלומר, רק חיקה את קין, ולא היה זה שיזם ראשון את הקרבת הקרבן. אם כן, רעיון הקרבן מעניק לקין ניקוד חיובי.

ד. סוג הקרבן: קין הביא "מִפְרֵי הָאֲדָמָה". האם זה אומר בהכרח שהביא קרבן מקולקל ורקוב? בהחלט לא. אין שום רמז לכך בפשט הפסוקים. אמנם קרבנו של הבל מתואר בצורה חיובית יותר: "מִבְּכֹרוֹת צֹאנוּ וּמִחֻלְבָּהֶן" – הוא מביא את הבכורות (המשובחות יותר) ואת החלב שלהן (החלק המשובח בגוף הבהמה). אך קשה לראות בכך ניגוד לקרבנו של קין, כאילו הלה הביא קרבן פחות. אילו רצתה התורה שנביט בעין שלילית על הפירות שבחר קין היתה עושה זאת בדרך ישירה, כלומר: מתארת את הקרבן של קין כקרבן גרוע, ולא בדרך עקיפה, דהיינו: לשבח את קרבן הבל, ורק "מכלל הן אתה שומע לאו" ביחס לקרבן אחיו.

ה. נקודה אחרונה, שלקוחה דווקא מהאירועים שאחרי הרצח. אחרי שמקבל קין את גזר דינו, הוא מתלונן: "הֲנִי גֵרֶשֶׁת אֶתִּי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵי אֶסְתֵּר וְהִיִּיתִי נֶעַ וְנָד בְּאֶרֶץ זָרָה; וְהָיָה כֹּל מֵצְאֵי יְהִרְגֵנִי" (ד, יד). ה' מקבל את טענתו, ומעניק לו הגנה: "וַיֹּאמֶר לוֹ ה': לֹכֵן כָּל הַרְגֵּ קֵין שְׁבַע־עֵתִים יִקָּם. וַיֵּשֶׁם ה' לְקֵין אֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת אֹתוֹ כֹּל מֵצְאוֹ" (ד, טו). גם בלי שניכנס להבנת הטענה שמעלה קין ולמהותה של ההגנה שנתן לו ה', אנו רואים התייחסות חיובית לקין. אילו היה קין רוצח נתעב, לא היה מעז להתלונן על עונשו, ובוודאי שלא היה מקבל כל הגנה מאת ה'. דו-שיח זה שבין ה' וקין מגלה יחס חיובי לקין, וממילא מחרף את הקושייה על אופיו של הרוצח.

לאור כל זאת מתחדדת השאלה: מה פסול נמצא בו, בקין?

ב. הרועה

כבר ציינו את ההבדל במשלוח ידם של שני האחים: רועה צאן מול עובד אדמה. על הבדל זה שבין האחים בנו מרבית הפרשנים את הסבריהם ותלו בו את המקור לשחיתותו של קין, שכן שזהו ההבדל היחיד בין קין והבל שנזכר במפורש בכתובים⁴. הכיוון המרכזי שבו אוחזים המפרשים הוא להראות שעבודת אדמה – בניגוד לרעיית צאן – היא מלאכה מסוכנת: יש בה, כמובן, מעלות ויתרונות, אך היא טומנת בחובה גם סכנות. הפרשנים מציגים סכנות שונות במלאכתו של עובד האדמה. נציג כאן מספר דוגמאות.

הרש"ר הירש כותב:

האיכר הוא עבד לשדהו, ואדמתו מושכתו אליה. משנתן את צווארו בעול רדיפת הקניין, גם רוחו נעשית כפופה... דבר זה מביא לידי עבדות, ואדם משתעבד לחברו. זאת ועוד: בנקל יבוא לידי הערצת כוחות הטבע, שבהשפעתם תלוי שגשוג שדהו. האמונה בה' ובמעלת האדם אבדה לראשונה אצל עמים חקלאיים; שם התפתחו לראשונה עבדות ואליליות.

הפסול שמוצא הרש"ר הירש בחקלאות: הימשכות לגשמיות, רדיפת קניין, עבדות ואלילות.

4 וכך כותב הרש"ר הירש: "אין התורה אומרת עליהם דבר, מלבד ההבדל במשלוח ידם, ומכאן שהבדל זה רומז להבדל של תכונה ואופי".

בכיוון דומה כותב גם אברבנאל:

קין לקח לו אומנות לעבוד את האדמה לפי שלא היה ירא אלוהים ולא חשש לקללת ארורה האדמה בעבורך שנאמרה לאדם אביו. גם... נרדף אחר הדברים החומריים והקניינים המדומים, ולכן נקרא קין מלשון קניין.

החסרונות, לפי אברבנאל, הם: קללת האדמה ורדיפת החומר.

חסרונות אלו אינם קיימים במלאכת רעיית הצאן. וכך כותב הרש"ר הירש על מקצוע זה:

מעלה יתירה נודעת לחיי הרועה. עיקר עיסוקו ביצורים חיים. הטיפול בהם מעורר רגשות אנושיים והשתתפות בצער הבריות. קניינו הוא נייד, המקנה זקוק לטיפול הרועה, אך אין קיומו בידי אדם. כך יינצל הרועה מסכנת ההפרזה בערך עצמו ורכושו... אין הרוח נרתמת כל כך לעבודה, ועודנה פנויה לערכים אלוהיים ואנושיים.

רועה הצאן, לפי הרש"ר הירש, ניחן בתכונות חיוביות: הוא אנושי יותר, הוא אינו משועבד לעבודתו ולקניינו, הוא פנוי יותר לעיונים שכליים. אברבנאל מוסיף על כך את היכולת המנהיגותית של הרועה: "עניין ההנהגה והכבוד טוב בעצמו, עד שנקרא הקב"ה רועה ישראל".

הפרשנים מביאים דוגמאות רבות מאבותינו שהיו רועי צאן: אברהם, יצחק, יעקב, אחי יוסף ("אֲנָשִׁי מִקְנֵה הַיּוֹ עֲבָדֶיךָ מִנְעוּרֵינוּ וְעַד עַתָּה" [מו, לד]), דוד המלך ועוד. אמנם לא נעלם מעיניהם של הפרשנים שייעודו של ישראל כעם

הוא להיות עובד אדמה, ויתרונה של ארץ ישראל היא בהיותה ארץ חקלאית משובחת, המצטיינת בשבעת מיני הפירות שלה, בגשמי הברכה ובתנובת השדה. את זאת מיישב הרש"ר הירש בכך שהתורה "הקדימה רפואה לסכנות הכרוכות בחקלאות והתקינה תקנות כנגד האלהת הרכוש", בדמותן של מצוות שונות, כגון: כלאיים, ערלה, לקט שכחה ופאה.

למרות כל זאת, עדיין קשה לנו לקבל תפיסה זו. האם באמת החקלאות היא מלאכה כל כך מסוכנת? האם רק מלאכת רעיית הצאן היא עבודה ראויה, המותאמת לשאיפותיה הרוחניות והמידותיות של התורה מהאדם? ואם אכן החקלאות מלאכה גרועה היא, מדוע ייעודם של ישראל הוא להיות עם חקלאי? והאם המצוות התלויות בארץ נועדו רק כדי לצמצם את הנזק מהבחירה במקצוע המסוכן של עבודת האדמה? האם בכגון זה לא ראוי לומר לה לדבורה "לא מדובשך (המצוות) ולא מעוקצך (עבודת האדמה)"?

מעבר לכך. בשום מקום בתורה לא מצאנו התייחסות שלילית לעובדי האדמה בהשוואה לרועי הצאן. צריך גם לזכור, שכבר בגן עדן היה האדם אחראי "לעבדה ולשמרה" (ב, טו) – טיפול (כלשהו) בעצי הגן. כאשר גורש מגן עדן היה זה על מנת "לעבד את האדמה אשר לקח משם" (ג, כג), כלומר: המקצוע הראשון והמרכזי שאמור ללוות את חיי האנושות מאז הגירוש בגן עדן הוא דווקא עבודת האדמה. אם נחפש השוואה כלשהי בין שתי המלאכות נראה שהתורה מתייחסת לרעיית הצאן כאל מקצוע זמני, נודי, שמתאים ל"מצבי ביניים" של האומה, בניגוד לחקלאות, שהיא מלאכה קבועה ונצחית, המחברת בין האדם והאדמה, ומותאמת ל"מצב הקבע" של העם. משום כך היו האבות רועי צאן, הנודדים ממקום למקום ללא אחיזה קבועה בקרקע, עד שלא השתקעו בניהם בארץ כעובדי אדמה.

ואם כן, עדיין השאלה מהדהדת: מה פסול נמצא בו, בקין עובד האדמה?
מדוע נדחה הוא מפני אחיו הבל רועה הצאן?

ג. בורא פרי האדמה

נראה, שההבדל שבין רועה הצאן לעובד האדמה איננו ההבדל שבין אדם טוב לאדם רע, אלא בין יצירתי לחסר-יצירתיות.

האדם נשלח מגן עדן כדי לעבוד את האדמה, להוציא ממנה יבול, תבואה ופירות. מהאדמה הריקה, השוממה, מוציא האדם בעמלו גידולים חדשים, שונים ומגוונים. למעשה אפשר לומר, שהאדם ממשיך בזה את פעולת בוראו: גם הוא בורא – כמעט יש מאין – את תנובת השדה. איזה כוח אדיר טמון בה, בעבודת האדמה! כמה חדשנות, יצירתיות ויצרניות יש בה!

לעומתו, רועה הצאן אינו בורא דבר. תפקידו הוא אך ורק להשגיח על כבשיו, להביא אותם אל מקום המרעה ולהגן עליהם מפני המזיקים. אין במלאכתו כל יצירה חדשה: אותם הכבשים שהיו לו בתחילת יום עבודתו הם אותם הכבשים שהוא מחזיר אל הדיר. אם ישנה יצירתיות כלשהי במלאכה זו – הרי היא נעשית על-ידי הכבשים עצמם: צמרם וחלבם.

קין – כשמו כן הוא: הוא קרוא על שם היצירה הראשונה, הבריאה הראשונה אשר ברא האדם: חווה בוראת אדם! גם קין ימשיך בדרך זו: הוא יברא מתוך האדמה את פירותיו. לעומתו, הבל – גם הוא כשמו: הבל הבלים, חסר משמעות, כהבל הפה הזה, אשר נעלם כלעומת שבא.

עבודת האדמה עצמה איננה "רעה", כשם שרעיית הצאן איננה "טובה". ההבדל שביניהן מתבטא בפוטנציאל הגלום בהן. רועה הצאן איננו עושה שום דבר – וממילא אי אפשר לצפות ממנו לשום עשייה, יצירה או פעילות משמעותית ובעלת תוכן. אך עובד האדמה ניחן בתכונות של יוצר, של בורא, כמעט כמו יוצר האדם בעצמו. דווקא יכולותיו אלו מעמידות בפניו ציפייה, דרישה ותביעה: כוח רב בידיו; עליו לדעת לנצל את היצירתיות שבו לכיוונים הנכונים.

זו היא בדיוק תשובתו של ה' לקין. בצדק נפלו פניו, כיון שלא הבין מדוע התקבלה מנחתו של אחיו, בעוד הוא – היוצר והיוזם – מנחתו לא התקבלה. בתשובתו, הסביר לו ה' את הרעיון: קרבנו של הבל התקבל – משום שלא היתה סיבה שלא לקבלו; אך מקין נדרש יותר מאשר עצם ההקרבה. אדם בעל תכונות אישיותיות כבירות – ממנו אפשר לצפות לפתח אישיות טובה וחיובית, "אם תִּיטִיב" (ד, ז), על מנת שידע לנתב את כשרונותיו למקומות הנכונים.

שני תלמידים יושבים בכיתה, זה לצד זה. האחד – מוחו אטום. אין הוא מסוגל לקלוט את הנלמד, יושב ובוהה באוויר שמולו. השני – מוכשר ביותר, חכם ומשכיל, בעל קליטה מהירה ומיומנויות לימודיות מפותחות. והנה הגיעה שעת המבחן. שניהם מקבלים טפסים זהים. הראשון מביט בדף שלפניו, כותב מה שכותב, ממלא מה שממלא, ומגיש. השני מסתער על הדף שלו, ביד מהירה כותב וחותם, מרחיב ומפרט, ממלא את הדף בכתב ידו הצפוף, ומגיש. המורה מקבל את מבחנו של הראשון מידו, ומניחו על השולחן. אך כאשר מגיש לו השני את הדף, המורה איננו ממהר לקבל את הדף ממנו. הוא מחזיר לו את הדף, ודורש ממנו לעבור שנית על מה שכתב.

התלמיד המוכשר מביט בתמיהה, מעביר מבט חטוף על חברו, ומחזיר את עיניו השואלות אל המורה. מסביר לו המורה: מחברך אינני מצפה להצלחה מזהירה, ועל כן קיבלתי ממנו את המבחן ללא שיג ושיח. אך ממך אני מצפה לגדולות, מכיר אני בכישוריך, ועל כן אני דורש ממך להצטיין יותר. חזור אל שולחך ועבור שוב על המבחן, דקדק בו יותר, כדי שיכולותיך הטובות יצאו אל הפועל באופן נעלה יותר.

הקרבת קרבן היא שעת מבחן לאישיותו של המקריב. אכן, קין היה זה שיזם את המבחן, והוא שהגיש ראשונה את המנחה. אבל דווקא משום כך לא שעה ה' למנחתו של קין. אין הגשת המנחה – תהיה המובחרת והטובה ביותר אשר תהיה – מספקת; אל המזבח יש להגיש גם את אישיותו ואת תכונותיו של המקריב. "הלא אם תיטיב – ורק אז – שאת". או אז תהיה מנחתך ראוי ומכובדת, עוד יותר מאשר זו של אחיך הבל. אז תהיה אתה עצמך, קין, ראוי ומכובד. אז תוכיח כי ראוי אתה לשמך.

ד. ואם לא תיטיב

האם למד קין את המסר? בא סיפור הרצח והוכיח שלא. כשם שיודע קין ליצור חיים מתוך האדמה, כן הוא יודע להשיבם אל תוך האדמה. או שמא נאמר כך: כשם שיודע קין לברוא חיים, כן הוא יודע לברוא מוות.

מעשהו הנורא של קין מלמד, שלא השכיל להפנות את כוחות היצירה הברוכים שלו לאפיק החיובי. קין אינו מוכן להפעיל על עצמו מנגנונים של ריסון, שליטה וביקורת עצמית, שהם כה נדרשים דווקא בשל הכשרונות המיוחדים שלו. קין אינו בוחן את דרכיו, ואינו מעוניין לשים על עצמו עול של

מוסר שידריך את מעשיו באופן הגון וראוי.

שושלתו של קין תצעד באותה המגמה: התורה מפרטת בהרחבה את כל אצאיו של קין, למרות שכולה נשטפה במי המבול ולא נותר ממנה זכר (הלא נח הוא בן-שת, שנולד אחרי רצח אחיו הבל). מדוע, אם כן, רואה התורה צורך להזכירה? זאת משום שיש בשושלת זו סימני היכר "קיינים" ברורים מאוד: מורכבת היא מאנשים יצירתיים, יצרניים, חדשניים. רוצה התורה להראות כיצד זרעי הפורענות שזרע קין עובד האדמה באישיותו נובטים לצמחי פרא בהמשך הדורות. הבה נבחן את מאפייניה של משפחת קין.

בנו של קין – חנוך, על שמו נקראת העיר שבנה קין בארץ נוד. הרי לפנינו מוצר חדש: עיר! קין הוא זה שממציא את החיים העירוניים. ממשפחה בודדת, משבט אחד הסגור בתוך עצמו, מפתח קין צורת חיים חדשה, מודרנית, מתקדמת. וכדי להנציח את פועלו הוא קורא את שם היישוב החדש כשם בנו, חנוך.

ובהמשך הדורות – בני למך, כל אחד מהם חדשני ויצירתי במיוחד. הראשון – יבל, "הוא הֵיָה אָבִי יִשָּׁב אֶהָל וּמִקְנֶה" (ד, כ). יבל הופך את רעיית הצאן לעסק: אין מדובר במספר קטן של כבשים, לצרכים משפחתיים מינימאליים. יבל מגדל מאות ראשי-צאן, רואה בהם אמצעי להשגת רווחים כלכליים. כך נולדים חיי המסחר, המשא-והמתן, עשיית העושר⁵.

5 המלבי"ם כותב: "עשו מקנה וקניין בהם, עד שהתחיל אצלם הקניין והמסחר, והעניין של 'שלי ושלך'. ומזה התחיל אסיפת העושר וכל שכיות החמדה". ובאופן דומה אצל הרש"ר הירש.

"ויבל – הוא הִיָּה אָבִי כָּל תַּפְּשׁ כְּנֹר וְעֹגֵב" (ד, כא). בעיר המודרנית, המושתתת על כלכלה של מסחר מפותח, נוצרים גם חיי תרבות ורוח. הנגינה, המוסיקה והשירה מבשרים את תחילתם של חיים חברתיים נאצלים יותר. האדם אינו עסוק רק בהישרדות, אלא לומד להוסיף לחייו נופך של אומנות ואסתטיקה, ובכך להפוך את חייו למגוונים ולנעימים יותר, בעלי איכויות תרבותיות גבוהות ועשירות.

"יתובל קין – לטש כל חרש נחשת וברזל" (ד, כב). אנו שומעים כבר את ראשיתה של "המהפכה התעשייתית". כלי המתכת מתווספים לחייו של האדם, ומסייעים לו לבצע פעולות שלא היה מסוגל לעשות בשתי ידיו החשופות. הנה נולדים הפטיש והמסמר, החרב והאת, המחרשה והקרדום, המסור והמגל – כל אלו מאפשרים לאדם ליצור עוד ועוד, לחדש ולפתח, ובכך להרחיב את מעגלי חייו עד אין קץ.

וכך, תוך שישה דורות בלבד, הפך עובד האדמה הזעיר לתושב של עיר מודרנית ומשגשגת, בעלת תעשייה מפותחת וחיי מסחר ערים, ועשירה בחיי רוח ותרבות. הלא זהו קין בשיא תפארתו!

מה הפלא שיקום למך ויכריז: "כי איש הרגתי לפצעי? וילד לחברתי?" (ד, כג) – הלא אני לא הרגתי איש, כפי שעשה סב-סבי קין; ואם כן: "כי שבעתים יקם קין, ולמך" – מקל וחומר – "שבעים ושבעה" (ד, כד). אם לקין הובטחה ברית שמירה מאת ה', "כל הרג קין שבעתים יקם" (ד, טו), על אף שנמצא אשם ברצח אחיו, ובזכות ברית זו הצליח לשרוד, לפתח ולהרחיב את חייו – על אחת כמה וכמה אני ובני משפחתי, אשר כולנו הננו תלמידים מובהקים של קין, על שהצלחנו לפתח ולשכלל את העולם שבו אנו חיים, שנצליח

לשרוד ולהתקיים בעולם, העולם שיצרנו במו ידינו.

אלא שחז"ל, בעומק הקשבתם, מספרים לנו על מגמות שליליות במעשיהם של בני-למך. וכך כותב רש"י:

יבל – בונה בתים לעבודה זרה. יובל – תופש כינור ועוגב לזמר לעבודה זרה. תובל קין – תיבל והתקין אומנותו של קין, לעשות כלי זיין לרוצחים.⁶

מניין לקחו זאת חז"ל? והלא בפרשה אין כל זכר לעבודה זרה או לרצח! אלא שיבוא סופם ויעיד על תחילתם: את אותו כוח אדיר של יצרנות ופיתוח, את יכולות השכלול של משפחת קין, הפנו צאצאיו לאפיקים השליליים: "וַיֵּרָא ה' כִּי רָבָה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ, וְכָל יֵצֵר מַחְשֵׁבֶת לְבָבוֹ רָע כָּל הַיּוֹם" (ו, ה). מחשבות היצר של האדם – הלקוחות מתוך מחשבות הייצור והיצרנות שלו – נוטות רק אל הרע. ועובדה היא: הארץ התמלאה חמס, עד שהיה צורך לשטוף אותה במי המבול. שושלתו המפוארת של קין, על כל כוחות הייצור הגדולים שלה, נמחו במים.

ללמדך: תכונתו היצרנית של האדם – מעלה גדולה יש בה, אך גם סכנה גדולה: אם ייטיב – יוכל האדם להיות יוצר ובורא, ממש כמו בוראו-שלו, לפתח ולשכלל את העולם, ולברוא את הטוב בעולם. אך אם לא ייטיב – לפתח חטאת רובץ. דווקא כוחותיו היצירתיים עלולים להיות הרסניים

6 רש"י לפסוקים כ-כב, על פי ב"ר כג, ג. וראה שם לגבי נעמה: "ולמה היו קורין אותה נעמה? שהיתה מנעמת בתוף לעבודת כוכבים".

ומושחתים, עד שבכוח כישרונותיו יביא האדם על עצמו כליה. זה המסר העיקרי שעולה מתוך סיפורם של קין ובני משפחתו, ועם המסר הזה תצעד האנושות כולה לדורי דורות.

דווקא למך אחר, מצאצאיו של שת, יוליד בן ויקרא לו: נח, "לאמר: זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון יְדִינו" (ה, כט). הייאוש הגדול, האכזבה שנובעת דווקא מתוך מעשינו, נחרתת בשמו של הבן. אולי יביא בן זה תקווה חדשה לעולם? האם ישכיל לפתח כוחות יצירה וחדשנות דווקא בכיוונים החיוביים?

לעיתים נדמה ששאלה זו, שנשאלה מפיו של למך לפני אלפי שנים, עדיין מרחפת לה בחלל העולם...

* * *

סיפורנו מבקש להציג את תחילתה של הדרך: כיצד זה הגיע קין, היצרן התועלתי, אל מעשה הרצח, אשר גרר את כל שושלתו אל עבר השחתת העולם?

או במילים אחרות: איזו סכנה יש בה, במידת היצירתיות, כאשר אין היא מנותבת לכיוונים החיוביים?

הסיפור מדגיש, כי אין כוונת התורה לשלול את פיתוח העולם והרחבתו. הבל, רועה הצאן, מייצג עולם חסר פיתוח ושכלול, ולכן גם חסר משמעות ותכלית. כאשר בוחנים את אישיותו של קין מתוך נקודת המבט של אחיו,

הבל, קל יותר להבין באיזה אח מן השניים בוחרת התורה, אך אלו גבולות וגדרים היא מעמידה בפניו, על מנת שיוכל לבטא את כישוריו הנפלאים בתבונה וביעילות.